

KLEMEN TERÉZIA

MÁJUS HÍRES PEDAGÓGUS- SZÜLÖTTEI

Tündéri május, lombot fakasztó,
Könnyű felöltőt szegre akasztó,
Légy üdvözölve:
Szívet fakasztó, emlék-marasztó...

Járok a korzón, szívembe' mámor:
Kacagva libben leányka-tábor.
De szép az élet...
Fél óra múlva – *zuhog a zápor...*
(Ady Endre: Május)

A latin Maius hónapot Ovidius szerint a meglelt korúak (maiores) tiszteletére nevezték el. Valószínűbb azonban, hogy a régi római Maia istennő vagy férfi párja, Maius volt a névadó. A görögöknél Maia a pleiászok egyik csillaga volt, Zeusz szeretője, és a főistennel együtt töltött éjszakák eredményeként Hermész (latin Mercurius) anyja. Ez a planétaistenfi az asztrológiában a májusi Ikek jegyében van „otthon”. Ez isteni tolvaj, Hermész monda szerinti első csínytevése, hogy már születése napján ellopta bácsikájának, Apollónnak 50 (!) marháját – a hónap első kétharmadában még a Bika havában járunk –, aztán, mint aki jól végezte dolgát, visszabújt a pólyába, Maia ölébe. A görög maia „anyácskát”, „dajkát”, „bábát”, a dór nyelvjárásban „nagyanyát” jelentett, s abból kiindulva, hogy az istennő a 12 olümposzi isten egyikének volt az anyja, fel kell tételeznünk, hogy neve magának a Nagy Istennőnek egyik megszólítása volt. Maia a növekedés és a szaporulat felett bábáskodott, s a május valóban a növekedés hónapja. De azt sem szabad elfelednünk, hogy májust a „szerelem hónapjának” is nevezik szerte a világon. Nézzünk körül, vajon kik látták meg a napvilágot ebben a magyar népnyelv szerinti „tavaszutó és ígélet havában”.

SZABLIK ISTVÁN (Szeged, 1746. máj. 6. – Kalocsa, 1816. máj. 12.) Fizikus, tanár, az első magyarországi léghajó-kísérletek kivitelezője. Több szállal kötődik a Felvidékhez. 1762-ban lépett a piarista rendbe Privigyén. A noviciátus elvégzése után Nyitrára került, ahol bölcseletet tanult. 1765-ben Szegedre, 1768-ban Vácra helyezték tanárnak. 1771–72-ben Nyitrán, 1774–75-ben Veszprémben tartózkodott, majd Nagykanizsán történelmet és természettant tanított, innét Tatára, majd Pestre küldték előjárói. Különösen a fizikában való széleskörű, alapos ismereteivel tűnt ki. 1783-ban a Montgolfier testvérek kísérletei alapján léggömböt készített, és 1784. augusztus 15-én, elsőként a magyarok közt egy saját költségen készült léghajót indított el a piarista ház udvaráról, melynek megszemlélésére Buda és Pest lakói és a városi tanács is kivonult. Az 1781–84-ig terjedő pesti tanárkodása után Szegeden mint igazgató működött, egészen 1790-ig. 1785-ben Szegeden is megismételte a léggömb-kísérletét. II. József tanügyi rendeleteit és iskolarendszerét nem volt hajlandó bevezetni, ezért a központi kormányzat részéről sorozatos támadások érték, de a megyei közigazgatás kiállt mellette.

SAJNOVICS JÁNOS

(Tordas, 1733. máj. 12. – 1785)

A neves csillagász és nyelvtudós korán árvaságra jutott, és már 15 évesen belépett a jezsuita rendbe. Előjárói felfigyeltek matematikai és csillagászati érdeklődésére, tehetségére, és Bécsbe küldték, ahol Hell Miksa udvari csillagász mellé került. A tudós és tanítvá-

nya életre szóló barátságot kötött. Az 1760-as években VII. Keresztély dán és norvég király Mária Teréziától kért csillagászt a Vénusz bolygó Nap előtti átvonulásának megfigyelésére, amelyet 1769-re vártak, és amely azért volt fontos, mert a mért adatok alapján a Nap-Föld távolságot akarták pontosan meghatározni. A királynő a feladatra Hell Miksát ajánlotta, aki segítőtársként Sajnovicsot vitte magával. Az expedíció a fiatalember számára azért is vonzó volt, mert a megfigyelések tervezett helyén, Vardő szigetén lappok éltek, és az ő nyelvük tanulmányozása alapján akart bizonyítékot szerezni a magyar-finnugor nyelvrokonságra.

A két tudós útja rendkívül megerőltető és veszélyes volt. A kopár, gyéren lakott, zord éghajlatú szigeten gerendából ácsoltak csillagvizsgáló tornyot, Sajnovics pedig rövid idő alatt kiválóan megtanulta a lapp nyelvet. A fontos csillagászati esemény előtt még volt idejük számos értékes tudományos megfigyelésre, mérésre, például az apály-dagály jelenségére, a tenger tükrén való fénytörésre, a delejtű sarki elhajlására, az északi fényre vonatkozóan; gyűjtöttek kagylókat és csigákat is. 1769. június 3-án került sor a Vénusz áthaladására a Nap előtt. A parallaxis szög mérése alapján a Nap és a Föld közepes távolságát 151,2 millió km-ként határozták meg, amely csak kis mértékben tér el a ma elfogadott, 149,6 millió km-es értéktől.

Sajnovicsnak sikerült bebizonyítania a finnugor nyelvrokonságot; erről hazatérőben Koppenhágában is beszámolt. *Demonstratio* című könyvében szó-készletbeli és nyelvtani egyezések alap-

ján bizonyította feltevését. Ő volt az első, aki állítása igazolására az összehasonlító nyelvtudomány módszereit alkalmazta. Hazatértük után Sajnovics a budai egyetem matematikánára lett, és 1778-ban kiadta *Idea Astronomiae* című könyvét, amelyet csillagászat-népszerűsítő munkának szánt.

KEMÉNY JÁNOS (Budapest, 1926. máj. 13. – Dartmouth, USA, 1992) A számítástechnika tudósa, a BASIC programozási nyelv egyik kidolgozója már gyermekkorában feltűnt kimagasló matematikai tudásával. Családjára a zsidóüldözések miatt 1940-ben az Egyesült Államokba emigrált; itt végezte középiskolai, majd Princetonban egyetemi tanulmányait. Katonai szolgálata során került Los Alamosba, ahol az atombomba kifejlesztésére indított Manhattan-terv keretében Feynman munkatársaként dolgozott. Tanítómesterei közé tartozott Neumann János, 22 évesen pedig Einstein vette be munkatársai közé. 27 évesen, sikeres kutatói munkáját megszakítva, egy addig szinte alig ismert főiskolára, Dartmouthba ment egy új matematikai tanszék megszervezésére – ugyanis élete legnagyobb szenvedélye a tanítás, a matematikaoktatás új módszertanának kidolgozása volt. Erre vonatkozó munkássága az egész világon példaeértékűvé vált. Az elsők között jött rá, hogy a számítástechnika hamarosan szinte minden ember számára nélkülözhetelenné fog válni, ezért ennek oktatása rendkívüli fontosságú. Neumann János azt ismerte fel, hogy a számítógép az aritmetikai műveletek terén különlegesen nagy teljesítményekre képes, Kemény pedig arra jött rá, hogy ez a lehetőség csak úgy válik mindenki számára hozzáférhetővé, ha a használandó programozási nyelv egészen egyszerű. Ezért 1964-ben Tom Kurtz-cal közösen kidolgozta a BASIC (*Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code*, azaz a kezdők bármely célra használható szimbolikus utasítási kódja) nevű programozási nyelvet. Megjegyzendő, hogy a későbbiekben Bill Gates a BASIC Microsoft verziójával szerezte hatalmas vagyonát. A Three Mile Islandi atomerőmű-baleset után Keményt kérte fel az amerikai kormány a vizsgálatok lefolytatására. Jelentése országos visszhangot váltott ki, és az Egyesült Államok egyik legismertebb emberévé tette.

FERTSEK ELZA

(1889. május 15. – 1974) Az ismert magyar író, tanító, iparművész Balassagyarmaton született, majd a Budapesti Tanítónőképzőbe járt, ahol 1908-ban végzett. Csipkekészítést is tanult, munkáival több hazai és külföldi kiállításon vett részt. 1934-ben Fertsek Ferenc néven kezdett publikálni. Kezdetben napi- és hetilapokban jelentek meg elbeszélései, hamarosan a Nyugat állandó szerzői közé tartozott, több regényét is kiadták. Az írás mellett a tanítást tartotta a legfontosabb tevékenységnek.

ID. BÓKAY JÁNOS

(Igló, 1822. máj. 18. – 1884) Gyermekgyógyász, egyetemi tanár, a korszerű gyermekgyógyászat egyetemi oktatásának magyarországi bevezetője volt. 1847-ben avatták orvosdoktorrá, utána a pesti szegénygyermek-kórház segédorvosa, 1852-től igazgató főorvosa volt. 1861-ben magántanár lett gyermekgyógyászatból. 1883–1884-ig oktatott a gyermekorvos tanáraként a budapesti egyetemen. 1868-tól az Országos Közegészségügyi Tanács tagja volt. Idegen nyelvre is lefordították a gyermekkori sebészeti bélbetegségekre, húgy- és ivarszervi betegségekre vonatkozó tanulmányait. Éveken át irányította az országos központi védhimlőintézetet.

VÁLLAS ANTAL (Pest, 1809. máj. 18. – New Orleans, 1869)

A XIX. század Amerikájában is népszerű, sokoldalú tudós, az egyik első magyar fényképkészítő a pesti és a bécsi tudományegyetemen tanult. Kezdetben főleg a matematika iránt érdeklődött, tankönyvet (*Egyetemes számtan*, 1838) és számos tanulmányt írt e tárgy körében. Akadémiai székfoglalóját *Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel* címmel írta. 1841-től ismeretterjesztő munkát végzett a matematika, fizika és csillagászat területén az Iparegyletben. Ő írta az első magyar nyelvű matematikai-földrajzi kézikönyvet *Az égi és földtekék használata* címmel, 1838-ban. Az ő nevéhez fűződik az első magyarországi gazdasági, kereskedelmi és ipari szakfolyóirat, a *Heti Lap* indítása. Minden műszaki újdonság érdekelte, így az akkoriban szenzációnak számító dagerrotípia-készítés is – a fényképezés őse. 1840 augusztusában akadémikus kollégáinak két korábbi felvételét mutatta be, majd előttük felvette a Dunapart és a Vár látképet. A nézőközönség

előtt végezte el az eljárás minden egyes fázisát, az exponálástól a képrögzítésig. A nevezetes eseményt az akadémia jegyzőkönyve is megörökítette. Nagy jelentőségű az *Egy felállítandó magyar központi műegyetemről* írt tanulmánya (1841), melyben a műszaki felsőoktatás világviszonylatban leghaladóbb elveit fektette le. 1848-ban egyetemi matematikánarrá nevezték ki, ám a szabadságharc leverése után megfosztották állásától. 1851-ben kivándorolt az Egyesült Államokba. 1854-ben New Orleansban rövidesen népszerűvé váló hajózási iskolát nyitott, polgári tengerészeti évkönyv-sorozatot adott ki, valamint tankönyvet írt a kereskedelmi hajózásról. Nagy tekintélyre és jelentős vagyonra tett szert, tudományos akadémia létrehozásába kezdett. Ekkor az amerikai polgárháború tönkretette egzisztenciáját; vagyonát elvesztette, és szerény körülmények között fejezte be életét.

ARABELLA MANSFIELD

(1846. május 23. – 1911)

Ő volt az első amerikai nő, akit a jogáskamara tagjai közé felvettek. 1866-ban, az Iowa Wesleyan University elvégzése után a Simpson College hallgatója lett, ahol politikatudományt és jogot tanult. 1869-ben kérvényezte felvételét a jogáskamarába, sikeres vizsgája után ő lett az ország első ügyvédnöke. Az Indiana Asbury University professzoraként fontos feladatának tartotta elérhetővé tenni a jogi pályát nők részére.

RUBY PAYNE-SCOTT

(1912. május 28. – 1981)

Ausztrália legjelentősebb fizikusa, a rádiófizika és rádiócsillagászat úttörője, az első női rádiócsillagász. Úttörő jelentőségű kutatási eredményei voltak, melyek később alapját képezték a rádiócsillagászat, az atommaghasadás és az orvosi képalkotási technikának. A II. világháború alatt szigorúan titkos radarkísérletekkel foglalkozott, szakértője volt a repülőgépek érzékelésére kifejlesztett eszköznek. 1944-ben férjhez ment, de mivel a kormánynak dolgozott, ezt évekig titokban tartotta (férjes asszonyok nem tölthettek be közszolgálati hivatalt). 1951-ben terhes lett, titka kiderült, ott kellett hagynia állását. 1961-től matematikát tanított a Danebank anglikán lányiskolában, ahol híres, közkedvelt tanárrá vált.